

ENKELE OPMERKINGEN OVER HET PROBLEEM VAN SELECTIE BIJ MIGRATIE *)

DOOR

Prof. Dr E. W. HOFSTEE

Nu sedert het eind van de tweede wereldoorlog de overzeese migratie vanuit Nederland een belangrijke omvang heeft aangenomen¹⁾ en algemeen wordt verwacht, dat deze ook in de eerstkomende jaren van betekenis zal blijven, is een hernieuwde belangstelling ontstaan voor de vraag, of een dergelijke migratie al dan niet tot selectie leidt. Hierbij denkt men dan niet in de eerste plaats aan selectie naar leeftijdsgroepen, geslacht, enz., maar aan een mogelijke selectie naar persoonlijke, althans ten dele, op erfelijke praedispositie berustende geestelijke kwaliteiten van de individuele leden van de bevolking. Dit oude probleem is gedurende de laatste jaren in tal van couranten en tijdschriftartikelen druk besproken en meestal heeft men de gestelde vraag bevestigend beantwoord; hoezeer men ook overtuigd is van de noodzaak van migratie van een groot deel van ons geboorteoverschot, meestal is men er evenzeer van overtuigd, dat deze migratie een kwalitatief verlies voor ons volk betekent.

Van de zijde van de Nederlandse beoefenaars van de sociale wetenschappen is tot nu toe weinig tot het hernieuwde gesprek over dit vraagstuk bijgedragen. Het probleem is misschien wat onverwacht

¹⁾ Zoals wel steeds het geval is bij verschijnselen, welke de publieke belangstelling trekken, bestaat er overigens in Nederland een neiging om de kwantitatieve betekenis van de overzeese migratie te overschatten. Laat men de migratoire beweging t.o.v. Indonesië buiten beschouwing, dan bedroeg de emigratie in 1950 41.071 personen, tegenover een immigratie van 13.480, zodat uiteindelijk als gevolg van migratie de bevolking van Nederland slechts met 27.591 verminderde, tegenover een vermeerdering door geboorteoverschot van ongeveer 154.000. Betreft men Indonesië ook in de beschouwing, dan stond er tegenover een emigratie van 50.697 een immigratie van 70.602, zodat er dus een belangrijke immigratieoverschot was.

weer opgedoken; nadat in de eerste periode van de ontwikkeling van de sociale wetenschappen in Nederland voor het selectiever-schijnsel grote aandacht heeft bestaan, heeft, gedurende de laatste twintig jaren vrijwel niemand er zich meer mee bezig gehouden.²⁾ Belangrijke, recente publicaties op dit gebied zijn er feitelijk niet. Naar ik hoop, kan het volgende er iets toe bijdragen om het weten-schappelijk gesprek en het wetenschappelijk onderzoek op dit terrein weer op gang te brengen. Zowel uit wetenschappelijk als uit praktisch oogpunt lijkt mij dit van belang. Uit wetenschappelijk oogpunt, omdat de huidige grote omvang van de migratie een gunstige mogelijkheid tot een goed gefundeerd onderzoek biedt, uit praktisch oogpunt, omdat een goed inzicht in de eventuele selectieve werking van de migratie en in de omstandigheden, die daartoe leiden, een wegwijzer kan zijn voor de in dit opzicht te volgen praktische politiek.

Bij de Nederlandse onderzoekers, die zich indertijd met het vraagstuk van selectie bij migratie bezig hielden, bestond vrij algemeen³⁾ de overtuiging, dat migratie inderdaad leidt tot selectie en dat de migranten gemiddeld waardevoller elementen vormen, dan de leden van de groep als geheel, waaruit zij voortkomen. Steinmetz, de onbetwiste leider van de sociale wetenschappen in Nederland in die dagen, heeft zich bij verschillende gelegenheden schriftelijk en mondeling in deze richting uitgelaten,⁴⁾ terwijl verschillende van zijn leerlingen eveneens selectieve migratie als verklaringsgrond voor bepaalde sociale verschijnselen naar voren hebben gebracht.⁵⁾ De

²⁾ Een uitzondering moet hier worden gemaakt voor de interessante onder-zoeken van Stachouwer over sociaal-pathologische verschijnselen bij immi-granten in Amsterdam. Zie: J. D. F. Stachouwer, *Criminaliteit, prostitutie en zelfmoord bij immigranten in Amsterdam, Utrecht-Nijmegen*, 1950; De plaats van geboorte van geesteszieken in Amsterdam, als indicatie voor psychische selectie bij migratie, *Maandblad voor de Geestelijke Volksgezondheid*, Jrg. 6, blz. 40-51.

³⁾ Een uitzondering vormde uit de aard der zaak W. A. Bongers. Zie o.a. zijn bespreking van Ter Veen's boek over de Haarlemmermeer in *Mensch en Maatschappij*, 1926, blz. 90.

⁴⁾ Zie bijv. S. R. Steinmetz, *Der erbliche Rassen- und Volkscharacter, Gesammelte Kleinere Schriften*, Bd II, Groningen, 1930, blz. 284-285.

⁵⁾ Wel dient hierbij te worden opgemerkt, dat in het bijzonder het onder-zoek van één zijner leerlingen (J. van Hinte, *Nederlanders in Amerika*, Groningen, 1928) Steinmetz heeft doen twijfelen aan de juistheid van de opvatting, dat de gunstige eigenschappen, welke verschillende kolonistengroepen vertonen, in belangrijke mate zouden zijn toe te schrijven aan selectie bij migratie. Zie zijn artikel: *Veranderingen bij de Nederlandse landverhuizers in Amerika*, *Gesammelte Kleinere Schriften*, Bd III, Groningen, 1935, blz. 286 e.v. De daarin naar voren gebrachte hypothese aangaande een mogelijke psychische mutatie is overigens weinig overtuigend.

Nederlandse sociografen en sociologen uit die tijd stonden in hun mening zeker niet alleen. Niet alleen de anthroposociologen, doch een groot gedeelte van de rest, waarschijnlijk de meerderheid, van de internationale sociologische wereld, deelde deze opvatting.⁶⁾ Voorzover hier geen sprake was van een mening, die in algemeen-philosophische opvattingen haar achtergrond vond, berustte deze gedachte op twee gronden, in de eerste plaats op uitkomsten van directe, vergelijkende metingen, op de een of andere wijze, van de kwaliteiten van migranten en non-migranten, in de tweede plaats op onderzoek naar de maatschappelijke resultaten, die door verschillende migrantengroepen waren bereikt.

Laat men de schedelmetingen van de anthroposociologen buiten beschouwing, dan was er toen, zeker wat de internationale migratie betreft, weinig concreet materiaal om aan het eerstgenoemde argument steun te verlenen. Massale, vergelijkende metingen van de kwaliteiten van migranten en non-migranten waren nog weinig gedaan. Het enige belangrijke materiaal, dat in het midden der twintiger jaren ter beschikking was, waren de uitkomsten van de intelligentie-tests, die op de recruten voor het Amerikaanse leger in de eerste wereldoorlog waren toegepast. Voorzover men uit deze tests conclusies zou willen trekken t.a.v. de Europese migranten in de Verenigde Staten van Amerika, kunnen deze in het algemeen zeker niet gunstig zijn. Het behoeft echter nauwelijks gezegd, dat voor het beantwoorden van de vraag, of bij migratie al dan niet selectie in de hier bedoelde zin heeft plaats gevonden, de waarde van dit materiaal gering is; een vergelijking met de niet geëmigreerde bevolking van het land van oorsprong ontbrak immers. Bovendien is deze test zeker niet „milieu-vrij” geweest en ze gaf daardoor vermoedelijk een te ongunstig beeld van de migranten, die nog slechts kort in Amerika verblijf hielden.⁷⁾

Overigens moge er hier reeds de nadruk op worden gelegd, dat niet alleen deze tests, doch practisch alle onderzoeken, die betrekking hebben op het meten van de kwaliteiten van migranten, vrijwel alleen gegevens verschaffen over intelligentie of daarmee

⁶⁾ Typisch is bijv. dat Ter Veen het zonder meer als vanzelfsprekend aanneemt, dat migratie met selectie gepaard gaat. H. N. ter Veen, *De Haarlemmermeer als Kolonisatiegebied*, Groningen, 1925, blz. 108.

⁷⁾ Zie o.a. Julius Isaac, *Economics of Migration*, London, 1947, blz. 193-194.

nauw verband houdende verschijnselen, als school-prestatie e.d. Hoe belangrijk deze intelligentie ook is, het behoeft nauwelijks te worden betoogd, dat de maatschappelijke waarde van een individu, naar welke maatstaven men deze ook wil meten, niet alleen wordt bepaald door de intelligentie, aangenomen nog, dat men deze door de gebruikelijke methoden juist kan bepalen. Wat men ook als maatschappelijk waardevol wil beschouwen — uiteraard zal een oordeel hierover steeds subjectief zijn — steeds zullen naast intelligentie andere eigenschappen gewicht in de schaal leggen.

Sedert de twintiger jaren is de situatie, wat betreft onze op vergelijkende metingen berustende kennis van de eigenschappen van de overzeese migrant feitelijk niet veel veranderd. Wel hebben in de loop der jaren in Amerika tal van vergelijkende onderzoeken naar de intellectuele capaciteiten van migranten uit diverse landen plaats gevonden, maar afgezien van het feit, dat, zoals gezegd, voor ons doel deze studies van de verkeerde kant zijn verricht, geven de uitkomsten uiteindelijk weinig houvast. "The problem of the relative capacity for intelligence of the various foreign stocks in this country remains involved", concludeerden Lorimer en Osborn.⁸⁾ Van enig onderzoek van betekenis van de zijde van andere belangrijke immigratielanden of van de emigratielanden is mij weinig gebleken, zodat, op basis van directe metingen, van het selectieve effect van overzeese migratie nog steeds weinig valt te zeggen. Dit betekent echter niet, dat het migratie-onderzoek in het algemeen in dit opzicht niet veel verder zou zijn gekomen. Integendeel, gedurende de laatste tientallen jaren zijn in het bijzonder in Amerika tal van onderzoeken gedaan naar het optreden van selectie bij binnenlandse migratie.⁹⁾ Het wil mij voorkomen, dat uit deze studies enige gevolgtrekkingen aangaande het proces van selectie bij migratie vallen te maken, die niet slechts voor de beoordeling van de binnenlandse, doch ook van de overzeese migratie in dit opzicht, van betekenis zijn. Hoewel ze een definitieve conclusie, wat deze laatste betreft, uit de aard der zaak niet toelaten, kunnen ze m.i. wel een aanwijzing geven welke richting onze verwachtingen dienen te gaan.

⁸⁾ Geciteerd bij Isaacs, *Economics of Migration*, blz. 195.

⁹⁾ Voor een overzicht van het resultaat van deze onderzoeken zie o.a. T. Lynn Smith, *Population Analysis*, New York, 1948, blz. 365 e.v. en Noel P. Gist en L. A. Halbert, *Urban Society*, Third Edition, New York, 1950, blz. 224 e.v.

Op het eerste oog schijnen vrijwel alle Amerikaanse onderzoeken de oude theorie, dat het de besten zijn, die de drang tot migratie in zich voelen en daaraan gevolg geven, te bevestigen. Indien men althans de intellectuele begaafdheid tot maatstaf neemt — zoals gezegd, trachten vrijwel alle onderzoekers deze op de één of andere wijze te meten — dan schijnt het wel, dat vrijwel altijd migratie, uit het oogpunt van de groep van oorsprong gezien, tot een negatieve selectie leidt en vermoedelijk dus een dysgenetische werking heeft. Ook het jongste Nederlandse materiaal schijnt in deze richting te wijzen. De eerste resultaten van de statistische bewerking van de uitkomsten van de tests, die de Nederlandse recruten na de tweede wereldoorlog hebben ondergaan, wijzen in het algemeen op een aanmerkelijk hoger intelligentiepeil in de steden — in het algemeen, zoals bekend, centra van immigratie — dan op het platteland.¹⁰⁾ Slechts een enkele uitkomst, zoals die van Klineberg¹¹⁾, die vond, dat er geen aanwijzingen waren, dat bij migratie van negers uit het Zuiden van Amerika naar het Noorden selectie naar intellectuele begaafdheid optrad, wijst in een andere richting.

Een nadere analyse van de resultaten van de verschillende onderzoekers toont echter aan, dat deze conclusie onjuist, of althans onvolledig is. De overheersende belangstelling, die zoowel in Amerika¹²⁾ als in Europa bestaat voor een eventuele selectie, welke optreedt bij de migratie van het platteland naar de stad, heeft ten gevolge gehad, dat men weinig bewuste aandacht heeft gehad voor het migratieproces als geheel, doch zich heeft blind gestaard op de selectieve werking van de trek naar de stad. Besteedt men ook zijn aandacht aan de migratie, die zich niet op de stad richt, dan krijgt men, waar het materiaal dit toelaat, een ander beeld.

Gee en Funk¹³⁾ kwamen bij een onderzoek in Virginia tot de conclusie, dat de groep der laagst begaafden het meest mobiel was,

¹⁰⁾ Zie kaart, bijlage VIII a van het rapport: De verspreiding van de bevolking in Nederland, 1949, uitgebracht door het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk aan de Rijksdienst voor het Nationale Plan. Zie ook: Begaafdheidsonderzoek en intelligentiespreiding, Utrecht 1951.

¹¹⁾ Zie Gist en Halbert, Urban Society, blz. 244.

¹²⁾ De bekende Amerikaanse socioloog van de oudere generatie, A. E. Ross, schreef reeds in 1917 een min of meer alarmerend artikel over de bij de trek naar de stad optredende selectie. Zie ook zijn Principles of Sociology, Third Edition, New York, 1938, blz. 71 e.v.

¹³⁾ Zie Gist en Halbert, Urban Society, blz. 245.

niettegenstaande degenen, die naar de steden trokken, boven het gemiddelde lagen. De migranten, die naar andere plattelandsgebieden trokken, vertoonden dus een lager gemiddelde dan de bevolking in de oorspronkelijke woonplaats als geheel.

Amy A. Gressner¹⁴⁾ concludeert aangaande Belleville (N.Y.) dat onder degenen, die uit het district wegtrekken, nog weer opnieuw een selectie plaats vindt en dat de migranten, die op het platteland blijven, nauwelijks beter zijn, dan de non-migranten, doch dat degenen, die naar de stad gaan, aanzienlijk boven het gemiddelde uitsteken.

Een onderzoek in Kentucky, uitgevoerd door Bears en betrekking hebbende op kinderen van boeren in twee verschillende „counties” leidde tot de conclusie, dat de kinderen, die de boerderij van de ouders hadden verlaten, gemiddeld ongeveer de zelfde staat van ontwikkeling vertoonden als de groep van kinderen als geheel. Van degenen echter, die wegtrokken, hadden degenen, die naar de stad trokken, een ontwikkelingsgraad, die aanzienlijk boven het gemiddelde lag. In één van de beide „counties” lag ook de gemiddelde ontwikkelingsgraad van degenen, die tot de „rural-non-farm” groep overgingen, boven het gemiddelde, in de andere was dit niet het geval.¹⁵⁾ Ook hier dus vormen de migranten geen homogene groep; zij vallen in groepen met verschillende kwaliteiten uiteen.

Bij een andere onderzoeking in Kentucky¹⁶⁾, waarbij het verband tussen migratie en verschillende andere sociale verschijnselen werd onderzocht, bleek, dat migratie de sterkste correlatie vertoonde met ontwikkelingsraad en inkomen. Naarmate de ontwikkelingsgraad toenam, nam ook de migratie toe, terwijl de migratie afnam, naarmate het inkomen steeg. Daar echter, zoals te verwachten was,

¹⁴⁾ Amy A. Gessner, Selective Factors in Migration from a New York Rural Community, Bulletin 736, Cornell University Agricultural Experiment Station, 1940, blz. 25.

¹⁵⁾ Howard W. Beers, Mobility of Rural Population, Bulletin 505, Kentucky Agricultural Experiment Station, 1947, blz. 19-20.

¹⁶⁾ Merton D. Oyler, Fertility Rates and Migration of Kentucky Population, 1920 to 1940, as Related to Communication, Income and Education, Bulletin 469, Kentucky Agriculture Experiment Station, 1944. Bij een derde studie in Kentucky: Irving A. Spaulding and Howard W. Beers, Mobility and Fertility Rates of Rural Families in Robertson and Johnson Counties, Kentucky, 1908-1941, Bulletin 451, Kentucky A. E. S., 1943, bleek, dat in beide „counties” de groepen met lagere inkomens een sterkere neiging tot migratie vertoonden, dan die met hogere inkomens, doch dat in het ene geval wel, in het andere niet een positieve correlatie bestond tussen ontwikkelingsgraad en migratie.

inkomen en ontwikkelingsgraad een positieve correlatie vertoonden, hebben we hier blijkbaar te maken met twee onafhankelijk van elkaar werkende krachten, die twee verschillende groepen van migranten doen ontstaan, terwijl kan worden aangenomen — dit werd in deze studie niet afzonderlijk onderzocht — dat in het bijzonder degenen met een goede ontwikkeling zich naar de stad zullen richten.

Hobbs¹⁷⁾ onderzocht de migratie in één der "depressed areas" in Amerika, het anthraciet-district in Noordoost Pennsylvania. Hij kwam tot de conclusie, dat er, wat de groep van de migranten als geheel betreft, nauwelijks enig verschil in ontwikkelingsgraad was met de non-migranten. De migranten echter, die het anthracietgebied verlieten en vrijwel allen naar de grote steden trokken, staken ver boven de non-migranten uit.

Sanford¹⁸⁾ bestudeerde de migratie in een plattelands-"community" in Alabama. Hij kwam tot conclusies, die in de zelfde richting gaan als die van het laatst genoemde onderzoek in Kentucky. Hij vond n.l., dat dit gebied relatief veel van zijn hoogst gekwalificeerde beroepsbeoefenaars verloor en eveneens relatief veel van de laagst gekwalificeerde en in hoofdzaak de middelsoort overhield. Wat de "community" aan immigranten terugkreeg, bestond eveneens in hoofdzaak uit de middelsoort. Als geheel gezien betekende de migratie voor de "community" een verlies.

Het voorgaande overzicht van enkele Amerikaanse onderzoekingen, die op één of andere wijze iets mededelen over de verschillende elementen, welke in bepaalde migrantengroepen vallen te onderscheiden, is natuurlijk niet volledig en in zekere zin is de keuze zelfs willekeurig. De resultaten wijzen echter alle naar een zelfde conclusie, die ik door geen enkele andere studie, die mij onder de ogen kwam, vond weersproken, n.l. dat migratie als zodanig geen selectie naar intelligentie en schoolse ontwikkeling behoeft te betekenen. Soms vormt de groep van de migranten wel een positieve selectie, soms niet. Migratie van het platteland naar de stad schijnt wel algemeen tot een selectie in deze richting te leiden, migratie, die zich richt op andere delen van het platteland, in het algemeen niet.

Hoe laten zich deze verschillen tussen de verschillende groepen

¹⁷⁾ A. H. Hobbs, Specificity and Selective Migration, American Sociological Review, Vol. VII, 1942, blz. 772 e.v.

¹⁸⁾ Gilbert A. Sanford, Selective Migration in a Rural Alabama Community, American Sociological Review, Vol. V, 1940, blz. 759 e.v.

van migranten begrijpen? Ze worden m.i. duidelijk, wanneer men als algemene hypothese aanvaardt, dat de intellectueel meer begaafden niet als zodanig een sterkere neiging tot migratie vertonen, maar dat de omstandigheden meebrengen, dat er voor hen vaak meer aanleiding tot migratie is dan voor de minder begaafden. Het migratieproces als geheel moet worden gezien als een herdistributie van individuen, waarbij deze zich in het algemeen zullen richten naar die plaatsen, waar ze, gezien hun kunnen en kennen, de beste levensmogelijkheden mogen verwachten. Men trekt in het algemeen niet, omdat men trekken wil, doch omdat men elders betere kansen ziet. Het hangt van de mogelijkheden op een bepaalde plaats af, wie daar naar toe zullen trekken. Biedt een plaats goede mogelijkheden voor mensen met een relatief hoge intellectuele begaafdheid of goede ontwikkeling, dan zullen de migranten, die naar deze plaats trekken, een positieve selectie in deze richting vormen; biedt een andere plaats bijzonder goede mogelijkheden voor ongeschoolde arbeidskrachten, dan zal het omgekeerde gelden.

Nu is het een ervaringsfeit, dat door verschillende onderzoeken wordt bevestigd,¹⁹⁾ dat — ook al acht men misschien om andere redenen de selectie in dit opzicht nog onvoldoende — van de kinderen met de hoogste intellectuele begaafdheid en de beste schoolprestaties een relatief hoog percentage in de intellectuele en semi-intellectuele en in het algemeen in de „hogere” beroepen terecht komt. Dit geldt ook voor de kinderen van de plattelandsbevolking. Voor deze beroepen echter biedt het platteland weinig mogelijkheden, de steden met hun in het algemeen veel sterker „intellectuele” en „hogere” beroepsstructuur bieden deze wel. Hierin dient men m.i. in de eerste plaats de oorzaak te zoeken van het feit, dat de trek van het platteland naar de stad leidt tot een positieve selectie van de migranten, wat betreft intellectuele begaafdheid en prestaties. In feite hebben we hier te maken met een beroepsselectie; de selectie wordt teweeg gebracht door de relatief sterke vraag, die er in de stad bestaat naar hoog gekwalificeerde arbeid. Verandert de vraag, dan verandert ook in dit opzicht de situatie. De negers van Klineberg, die wegtrokken als reactie op de goede mogelijkheden

¹⁹⁾ Zie o.a. Noel P. Gist, C. T. Pihlblad and C. L. Gregory. 'Scholastic Achievement and Occupation, American Sociological Review, Vol. VII, 1942, blz. 752 e.v.

voor ongeschoolde arbeiders, die in het Noorden van Amerika werden geboden, vormden geen positieve selectie. De plattelanders, die naar andere plattelandsgebieden trekken, reageren niet op een vraag naar intellectueel hoogbegaafden, doch op mogelijkheden om in de landbouw een bestaan te vinden en zij vormen evenmin een positieve selectie. Sanford's immigranten in zijn Alabama "community" vormden geen positieve selectie, omdat daar in de „hogere” beroepen weinig of geen kansen zijn. Alle resultaten van de bovengenoemde onderzoekingen laten zich zonder moeite verklaren wanneer men slechts de gedachte wil loslaten, dat selectie naar intellectuele begaafdheid inhaerent is aan migratie als zodanig.

Hiermee wil niet gezegd zijn, dat migratie als zodanig in geen enkel opzicht min of meer selectief zou kunnen werken. Het beschikbare materiaal heeft slechts betrekking op intellectuele begaafdheid en ten dele op algemene geschiktheid voor het bekleden van bepaalde maatschappelijke functies; het laat dus een dergelijke brede, algemene conclusie zeker niet toe, terwijl er wel aanwijzingen zijn, dat migranten, ook al wijken ze, wat hun intellectuele begaafdheid betreft, niet van het gemiddelde af, toch soms niet in alle opzichten doorsnee-mensen zijn. Zo meende ik zelf vroeger reeds naar aanleiding van waarnemingen in een beperkt landelijk gebied te kunnen opmerken, dat speciaal die mensen wegtrekken, die in de een of andere richting, soms slechts in uiterlijke, lichamelijke kenmerken, afwijken van het voor de streek normale type. Juist omdat zij „anders” zijn voelen zij zich in de naar egalisering strevende plattelandssamenleving minder goed thuis en verdwijnen. Ook in dat geval meende ik toen echter reeds te kunnen vaststellen, dat het niet speciaal de meer begaafden zijn, die verdwijnen.²⁰⁾

Het is echter deze algemene maatschappelijke begaafdheid en in het bijzonder ook de intellectuele begaafdheid, die steeds de aandacht heeft getrokken bij de beschouwingen over de selectie bij migratie. Wat deze betreft, kan worden geconcludeerd, dat blijkbaar de migratie niet of nauwelijks rechtstreeks selectief werkt en dat het van de omstandigheden afhangt of ze indirect selectief werkzaam is.

In dit verband is het interessant de aandacht te vestigen op de

²⁰⁾ E. W. Hofstee, *Het Oldambt*, Deel I, *Vormende Krachten*, Groningen, 1937, blz. 44.

door Stouffer²¹⁾ gelanceerde theorie van de "intervening opportuniteiten". Deze theorie houdt in, dat het aantal mensen, dat van A. naar B. migreert, rechtstreeks evenredig is met het aantal kansen, dat zich voor migranten in B. voordoet en omgekeerde evenredig met het aantal kansen, dat zich tussen A. en B. voordoet. Stouffer onderzocht de geldigheid van deze hypothese aan de hand van een voorbeeld, terwijl ze naderhand door Margaret Bright en Dorothy Thomas²²⁾ werd getoetst aan Census-materiaal betreffende de migratie tussen de verschillende staten in Amerika.²³⁾ In beide gevallen bleek de theorie van Stouffer, die zich natuurlijk gemakkelijk wiskundig laat formuleren, vrij behoorlijk op te gaan. Stouffer's theorie laat, strikt genomen, geen ruimte over voor een sterke of geringe migratiedrang bij personen van bepaalde geestesstructuur als zodanig en dus ook niet voor een selectie als gevolg van dergelijke verschillen in migratiedrang. Slechts de wijze, waarop voor de individuen, gezien de hun eigen aangeboren en verworven kwaliteiten, de voor hen bevredigende levenskansen ruimtelijk zijn verspreid, bepaalt, of men trekt of niet. Vindt men bevredigende kansen in zijn oorspronkelijke woonplaats, dan trekt men niet, zo niet, dan zal men proberen ze elders te vinden. Vindt men ze dichtbij, dan trekt men over korte afstand, vindt men ze daar niet, dan zal men over langere afstand trekken.

Het zou wat te gemakkelijk zijn om aan te nemen, dat Stouffer's theorie, hoe aantrekkelijk deze juist door haar eenvoud ook is, werkelijk alle aspecten van het migratieproces volledig dekt; daarvoor is het verschijnsel toch weer te ingewikkeld. Wel wijzen de feiten in de richting, dat de ruimtelijke distributie van levenskansen niet slechts verreweg de belangrijkste oorzaak is van de migratie

²¹⁾ Samuel A. Stouffer, *Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance*, American Sociological Review, Vol. V, 1940, blz. 845 e.v.

²²⁾ Margaret L. Bright and Dorothy Swaine Thomas, *Interstate Migration and Intervening Opportunities*, American Sociological Review, Vol. VI, 1941, blz. 773 e.v.

²³⁾ Over het verband tussen afstand en migratie in Amerika zie ook: Donald J. Bogue and Warren S. Thompson, *Migration and Distance*, American Sociological Review, Vol. XIV, 1949, blz. 236 e.v. Hun uitkomsten wijzen ook in de richting, dat migratie slechts ten dele is te zien als een vanuit het gebied van oorsprong geleidelijk en regelmatig in alle richtingen verzwakkende beweging, doch dat de migranten geneigd zijn gebieden „over te slaan”, wanneer zich daar voor hen geen mogelijkheden voordoen. Hoewel zij Stouffer niet noemen, vormen hun resultaten wel in zekere zin een bevestiging van de grondgedachte van zijn theorie.

in haar kwantitatieve aspecten, doch ook van de bij de migratie eventueel optredende selectie. Men dient zich m.i. er echter van bewust te zijn, dat men bij het begrip levenskansen, zoals ik dat hiervoor gebruikte, niet slechts moet denken aan strikt economische kansen, maar in het algemeen aan de kansen om eigen persoonlijkheid te ontplooiën en hiervoor de nodige maatschappelijke waardering te vinden. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat de elders gelegen mogelijkheden, om betekenis te hebben voor de eventuele migrant, aan hem bekend moeten zijn en dat, hoewel op den duur natuurlijk de werkelijke mogelijkheden beslissend zijn, voor de individuele migrant veronderstelde mogelijkheden even reëel zijn als werkelijke.

Het Nederlandse materiaal — in het bijzonder de uitkomsten van de na-oorlogse legertests — wijzen bij nadere beschouwing in de zelfde richting²⁴⁾ als de Amerikaanse onderzoeken. De bekende immigratiegebieden geven geen homogeen gunstig beeld. De steden geven in het algemeen, zoals gezegd, een hoger intelligentiepeil te zien dan het platteland, maar er bestaan grote onderlinge verschillen. Steden, die door de aard van hun economische structuur meer werkgelegenheid bieden voor ongeschoolden of weinig geschoolden, tonen lagere gemiddelden dan de steden met een meer „intellectuele” structuur, die hun immigranten dus sterker naar intellectuele begraafde selecteren. Zo liggen Amsterdam en Den Haag gunstiger dan Rotterdam. In Twente steken de katoensteden Almelo en Enschede niet erg veel boven het platteland uit, doch de metaalstad Hengelo, waar meer intellect en meer geschoold personeel wordt gevraagd, vertoont betere cijfers. Eindhoven komt relatief gunstig voor de dag, maar het mijngebied matig. Zeer ongunstig zijn wel de cijfers voor de Veenkoloniën, in het bijzonder voor de Drentse Veenkoloniën. Ondanks een trek van forenzen met „hogere” stedelijke beroepen naar Badhoevedorp etc., steekt de Haarlemmermeer bij zijn omgeving niet bijzonder gunstig af. Hoewel de bevolking van de Wieringermeer speciaal werd geselecteerd en bovendien de polder, vergeleken met andere kleilandbouwgebieden, nog altijd een groot tekort vertoont aan landarbeiders — die in het algemeen minder gunstige cijfers zullen vertonen — ligt het cijfer voor de polder

²⁴⁾ Zie de onder ¹⁰⁾ genoemde kaart, behorende bij het rapport betreffende de bevolkingsspreiding in Nederland.

ongeveer op hetzelfde peil als het gemiddelde voor een gebied als Noord-Groningen.

Duidelijk wijzen ook de Nederlandse cijfers in de richting, dat, voorzover bij migratie selectie optreedt naar intellectuele begaafdheid, dit geen gevolg is van de migratie als zodanig, doch dat deze in de eerste plaats als een beroepsselectie moet worden beschouwd. Inderdaad stoot ook het Nederlandse platteland ten dele zijn meest begaafden uit, doch ook hier niet omdat zij begaafd zijn, doch omdat zij in beroepen terecht komen, waarvoor het platteland weinig mogelijkheden biedt. Voor het Nederlandse platteland geldt ook, zoals hiervoor in het algemeen werd opgemerkt, dat de ouders veelal onder aandrang van de onderwijzers de kinderen met de beste schoolprestaties bestemmen voor „verder leren”; hiermee zijn ze meestal voor het platteland verloren.²⁵⁾ Naast deze meer begaafden trekken ook minder begaafden weg, bijvoorbeeld velen, die trachten elders werk als ongeschoold arbeider te vinden. In verband met zijn eigen specifieke mogelijkheden zoekt elke migrant echter zijn eigen richting, waarin hij trekt en het zal van de mogelijkheden, die op een bepaalde plaats worden geboden, afhangen welk begaafdheidstype onder degenen, die zich op die plaats richten, overweegt.

Er is weinig reden om aan te nemen, dat hetgeen in het voorgaande op basis van gegevens betreffende de binnenlandse migratie werd geconcludeerd, in principe ook niet zou gelden voor de buitenlandse migratie. Een aanwijzing, dat in grote lijnen gezien, de ruimtelijke spreiding van de levenskansen en in het bijzonder die van de economische mogelijkheden en niet de geestelijke structuur van de individuele emigrant van doorslaggevende betekenis is, ligt in het feit, dat in het verleden steeds het agrarische element een grote plaats onder de landverhuizers heeft ingenomen. Zouden intellectuele begaafdheid, ondernemingsgeest, zin voor avontuur en dergelijke eigenschappen, die men dikwijls met migratielust in verband brengt, werkelijk een beslissende invloed hebben op de neiging tot migratie,

²⁵⁾ Het is verwonderlijk, hoe Waterink, overigens zonder enig bewijsmateriaal van betekenis, kan schrijven: „Zo zouden wij de stelling kunnen formuleren: van de mensen, die van het platteland wegtrekken, gaan, generaal genomen, de besten naar het buitenland en gaat de onderlaag naar de grote stad, eventueel het industrie centrum”. (J. Waterink, *De mens in het bedrijf*, 1950, blz. 170). Het schijnt hem volkomen te zijn ontgaan, dat via het voorgezette onderwijs duizenden van de meest begaafde plattelandskinderen in de stedelijke beroepen terecht komen.

dan is het moeilijk te begrijpen, dat de voorzichtige, relatief sterk traditioneel gebonden plattelandsbevolking, die in intellectuele begaafdheid zeker niet boven de rest van de bevolking uitsteekt, zo sterk onder de landverhuizers was vertegenwoordigd.

Als we mogen aannemen, dat ook de overzeese migratie als zodanig niet selectief werkt t.a.v. intellectuele begaafdheid en een eventuele indirecte selectieve werking afhankelijk is van de ruimtelijke spreiding van de levenskansen hier en over zee, dan is er, dunkt mij, niet veel reden om aan te nemen, dat de migratie, zoals die zich na de oorlog heeft ontwikkeld, tot relatief sterke verliezen aan intellectueel begaafden voor ons land zal leiden. Nu en naar valt te verwachten ook in de naaste toekomst, zijn er drie groepen in ons land, voor wie, wegens gebrek aan levenskansen hier, migratie aantrekkelijk zal zijn, te weten de agrarische groep, de ongeschoolde arbeiders en een deel van de semi-intellectuelen. In de agrarische groep bestaat momenteel, althans in bepaalde delen van ons land, nog een zeker teveel aan landarbeiders, dat echter vermoedelijk binnenkort om zal slaan in een tekort.²⁶⁾ Het overschot zal dan vrijwel geheel voortkomen uit de gezinsbedrijven op de zandgronden, in het bijzonder uit de iets grotere bedrijven, waar men geneigd is meer zoons op het bedrijf vast te houden, dan later als zelfstandige boer een plaats kunnen vinden.²⁷⁾ Doordat het voor deze zoons moeilijk is om op latere leeftijd nog op bevredigende wijze een weg te vinden in andere bedrijfstakken, is voor hen emigratie de aangegeven oplossing.

Wat de niet-agrarische arbeidsgroep betreft, aan te nemen valt, dat in de toekomst, zowel als in het verleden, in het algemeen de geschoolde arbeider ook in Nederland behoorlijke mogelijkheden zal vinden. Zo nam bijv. voor metaalbewerkers de werkgelegenheid tussen 1930 en 1950 met ongeveer 100 % toe.²⁸⁾ In het algemeen zullen dus de geschoolden weinig reden tot migratie hebben. Er zijn voor hen te veel "intervening opportuniteiten". Van ongeschoolde

²⁶⁾ Zie E. W. Hofstee, Sociale aspecten van de landbouwpolitiek, Landbouwkundig Tijdschrift 1951, blz. 25-26.

²⁷⁾ Zie over deze kwestie vooral: Het kleine-boerenvraagstuk, Rapport uitgebracht door het Landbouw-Economisch Instituut, Assen, 1951 en verder verschillende andere rapporten, welke gedurende de laatste jaren door de Afdeling Streekonderzoek van het L.E.I. zijn gepubliceerd.

²⁸⁾ Zie: Mededelingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek, Maart 1951, B.T. 1.

arbeiders echter is er een vrijwel permanent teveel en wanneer zij in het buitenland een kans krijgen zullen zij vermoedelijk in relatief grote aantallen migreren. Wat de „hogere” beroepen betreft, de wetenschappelijk geschoolden en het middelbaar technische personeel zullen in de naaste toekomst vermoedelijk in het algemeen voldoende emplooi in het binnenland vinden, al zal misschien een deel van de wetenschappelijk gevormde landbouwkundigen zijn weg naar het buitenland zoeken. Ook de leidende figuren in het bedrijfsleven zullen in het algemeen hier wel hun kansen vinden, hoewel, in verband met de naar verhouding zo enorm omvangrijke buitenlandse economische relaties van Nederland, wel steeds een belangrijk aantal hogere employé's van Nederlandse ondernemingen voor langere of kortere tijd in het buitenland zal verblijven. De nog steeds in Nederland bestaande sterke drang naar de „white-collar”-beroepen, leidt er echter toe, dat in een deel van de semi-intellectuele beroepen, met name in de groep van de handels- en kantoorbedienden, een vrijwel permanent overschot bestaat. De drang naar migratie, die hieruit voor deze groep voortvloeit, vindt echter een sterke rem in het feit, dat taalmoeilijkheden en het niet erkennen van Nederlandse diploma's in het buitenland het voor deze groep moeilijk maken, om in het buitenland voor hen passende betrekkingen te vinden.

Hoewel de migratiestatistiek moeilijk met de beroepsstatistiek valt te vergelijken, kan uit de uitkomsten van de migratiestatistiek over 1950 worden afgeleid, dat de migratie zich ongeveer beweegt in de richting, als op grond van de voorgaande overwegingen mag worden verwacht.²⁹⁾ Bekijkt men de overzeese migratie, met uitzondering van die naar Indonesië en Suriname en de Nederlandse Antillen als geheel, dan blijkt, dat de groep „employé's, ambtenaren en vrije beroepen”, waaronder de intellectuele-, de semi-intellectuele- en een deel van de andere hogere beroepen vallen, een vrij hoog percentage innemen van de gemigreerde Nederlandse beroepsbevolking, namelijk ongeveer 30 %, terwijl deze groep van de Nederlandse beroepsbevolking in het binnenland ongeveer 20 % uitmaakt. Dat deze groep echter maar ten dele behoort tot de eigenlijke landverhuizers, doch

²⁹⁾ Uit de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Maandschrift Juli 1951, blz. 536) werd het staatje op pag. 17 betreffende de beroepen van de in 1950 uit Nederland naar overzeese gebieden, met uitzondering van Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen, gemigreerde Nederlandse beroepspersonen, samengesteld.

grotendeels tot de contactfiguren van het Nederlandse economische leven in het buitenland, blijkt uit het feit, dat zij vooral een hoog percentage (60 % en meer) uitmaakt van degenen, die vertrekken naar landen, die niet als typische immigratielanden voor Nederland kunnen gelden (overig Azië, Zuid- en Midden-Amerika). In de echte immigratielanden is het percentage veel lager. Zelfs de emigranten naar de Verenigde Staten bestaan, ondanks velen, die in verband met onze economische relaties met Amerika en in verband met werkzaamheden van de Verenigde Naties naar dit land verhuizen, slechts voor ruim 30 % uit deze beroepsgroepen. Van de emigranten naar Australië vormen ze ongeveer 25 %, van die naar Canada nog geen 20 %. Dat de drang naar migratie bij de groep „employé's en ambtenaren” echter niet ontbreekt, blijkt wel uit het feit, dat ze van de migranten naar Zuid-Afrika, waar de taalmoeilijkheden minder zwaar wegen, een veel hoger percentage, n.l. ruim 50, uitmaken. Over het geheel gezien mag m.i. worden aangenomen, dat de eigenlijke landverhuizing, zoals die na de oorlog weer tot ontwikkeling is gekomen, niet tot een abnormaal sterke migratie van intellectuelen en semi-intellectuelen aanleiding heeft gegeven en dat ook in de toe-

	Ver. Staten van N. Amerika	Canada	Overig Amerika	Azië zonder Indonesië	Afrika	Australië en Nw. Zeeland
Bedrijfschefs in de Landbouw	50	279	38	1	10	40
Overige be- drijfs-groepen	113	122	21	27	46	338
Vrije beroepen	41	12	17	24	40	49
Employé's en ambtenaren	459	311	316	274	442	951
Bouwvak- arbeiders	74	79	11	2	31	291
Industrie- arbeiders	292	311	39	42	207	1.226
Mijnwerkers	1	10	—	—	8	10
Land-, tuin- en bosarbeiders	188	1.230	61	6	18	325
Overige arbeid.	152	191	17	14	35	617
Totaal beroeps- personen	1.370	2.545	520	390	837	3.847

komst taal- en diploma-barrière's, ondanks de sterke drang tot migratie, die althans bij een deel van de semi-intellectuelen aanwezig zal zijn, het vertrek van deze groep relatief beperkt zullen doen zijn.

Naar verhouding laag is het aantal bedrijfshoofden, dat migreert, hetgeen er weer op wijst, dat zij, die hier hun kans hebben gevonden, weinig neiging meer voelen om weg te trekken. Vat men de ambtenaren, employé's en bedrijfshoofden samen onder het hoofd „hogere beroepen”, dan blijken deze hogere beroepen van het totaal aantal migranten een iets lager percentage uit te maken dan van de Nederlandse beroepsbevolking als geheel. Hieruit volgt, dat de arbeidersgroep — in dit geval met inbegrip van meewerkende kinderen — die van de Nederlandse beroepsbevolking als geheel ongeveer 50 % uitmaakt, onder de overzeese migranten sterker is vertegenwoordigd dan in de totale Nederlandse beroepsbevolking. Dit geldt met name voor de migranten, die naar de typische immigratielanden, Canada en Australië trekken. Het is bekend, dat in het bijzonder naar Australië een hoog percentage ongeschoolde arbeiders is geëmigreerd.

Splitst men de emigranten in agrariërs en niet-agrariërs, dan blijkt, dat de agrarische groep onder de migranten sterker is vertegenwoordigd, dan onder de Nederlandse beroepsbevolking als geheel. Dit geldt met name voor de migranten, die naar Canada trekken.

Van de groep employé's, ambtenaren en vrije beroepen mag men aannemen, dat zij gemiddeld een intellectuele begaafdheid zal vertonen, die boven die van het Nederlandse volk als geheel uitgaat. Ook de bedrijfshoofden zullen vermoedelijk boven het gemiddelde liggen. De groep van de arbeiders, in het bijzonder die van de ongeschoolde arbeiders, ligt, voorzover wij dit kunnen nagaan, in dit opzicht beneden het Nederlandse gemiddelde, terwijl ook de agrarische bevolking, als geheel gezien, aan de lage kant blijft.³⁰⁾ Zoals ik heb trachten aan te tonen, heeft het tot nu toe verrichte

³⁰⁾ Uit de aard der zaak is de geldigheid van dit oordeel over de intellectuele begaafdheid van de verschillende beroepsgroepen afhankelijk van de waarde, die men aan de gebruikelijke tests voor het vergelijkend intelligentieonderzoek toekent. Een werkelijk volkomen „milieuvrije” test zal wel als een onbereikbaar ideaal moeten worden beschouwd en van sociologische zijde is dan steeds ook weer gewezen op de gevaren, die er in schuilen, wanneer men deze tests toepast voor een vergelijkend onderzoek van groepen, die in een sterk verschillend milieu zijn opgegroeid. Zo hebben de Amerikaanse „rural sociologists” dan ook steeds een grote reserve getoond t.a.v. de relatief ongunstige resultaten, die de platte-landsbevolking bij het intelligentieonderzoek vrijwel altijd laat zien. Het valt m.i.

onderzoek geen reden om aan te nemen, dat de migranten uit de beroepsgroepen, waaruit zij voortkomen, in dit opzicht een gunstige selectie vormen. De eindconclusie dient m.i. dan ook te zijn, dat er tot nu toe geen deugdelijke gronden zijn om aan te nemen, dat de na de oorlog tot ontwikkeling gekomen migratie vanuit Nederland aanleiding geeft tot een relatief sterk verlies aan intellectueel begaafden.

De tot nu toe ter beschikking staande uitkomsten van directe metingen van de kwaliteiten van migranten en non-migrantengroepen, zoals gezegd, geen rechtstreekse aanwijzingen van betekenis aangaande het al dan niet bestaan van een direct verband tussen migratie en selectie, naar maatschappelijk wenselijke eigenschappen, behalve die, welke met intellectuele begaafdheid correleren. Dat dit verband niet bestaat, staat dus niet vast. Het omgekeerde echter zeker ook niet, zodat dus in het algemeen kan worden vastgesteld, dat directe metingen tot nu toe geen duidelijke aanwijzing geven, dat migratie rechtstreeks gepaard gaat met een selectie naar maatschappelijk wenselijke eigenschappen.

Maar de maatschappelijke resultaten, die door verschillende migrantengroepen werden bereikt, pleiten zij dan niet voor een selectie, die, hoe dan ook, aan deze mensen eigenschappen gaf, die hen in staat stelden tot een wijdere maatschappelijke ontplooiing te komen, dan de groepen, waaruit zij voortkwamen? Juist deze succesvolle migrantengroepen waren, meer nog dan de directe metingen van de kwaliteiten van migranten, voor de verdedigers van de theorie van selectieve migratie in Nederland en daarbuiten de basis van hun bewijsvoering.

In de eerste plaats valt op te merken, zoals ik elders al eens eerder heb gedaan, dat lang niet alle migrantengroepen in hun nieuwe vaderland opvallende resultaten hebben bereikt.³¹⁾ Het meest

echter moeilijk vol te houden, dat bij gebruik van moderne test-methoden de optredende verschillen geheel aan milieu-factoren zouden moeten worden toegeschreven. Zie o.a. Charles W. Nelson, *Testing the Influence of Rural and Urban Environment on A.C.E. Intelligence Test Scores*, *American Sociological Review*, Vol. VII, 1942, blz. 743 e.v. en Mapheus Smith, *University Student Intelligence and Occupation of Father*, *American Sociological Review*, Vol. VII, 1942, blz. 743 e.v. Zie echter ook T. Lynn Smith, *Population Analysis*, blz. 365-368.

³¹⁾ E. W. Hofstee, *Enige aspecten van bevolking en samenleving in de Drents-Groninger Veenkoloniën*, Verslag van de Akademiedagen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, deel II, Amsterdam, 1949, blz. 11 e.v.

duidelijke voorbeeld hiervan vormt wel de bevolking van Zuid-Amerika, waarvan in het algemeen valt te zeggen, dat ze noch op economisch, noch op ander gebied prestaties heeft geleverd, die bijzonder de aandacht trekken. Ook binnen Nederland valt te wijzen op migrantengroepen, die geenszins op bijzondere maatschappelijke resultaten kunnen bogen.

Ondertussen valt niet te ontkennen, dat zowel binnenlandse als buitenlandse migraties in tal van gevallen buitengewoon gunstige uitkomsten hebben laten zien. In het binnenland vallen o.a. naast de kolonisatie van de Haarlemmermeer, die van de Drents-Groninger Veenkoloniën te noemen. Wijzen deze er dan toch niet op, dat door selectie hier een bijzonder mensenslag is ontstaan, dat tot bijzondere prestaties in staat was?

M.i. is deze redenering te eenvoudig. De bewijskracht van al deze gunstige gevallen bestaat slechts, zolang men aanneemt, dat de goede prestaties van migrantengroepen geheel, of althans in de eerste plaats, het resultaat zijn van de persoonlijke, individuele eigenschappen van de migranten en men dus weinig betekenis hecht aan de invloed, die op hun handelen uitgaat van de sociaal-culturele situatie in de groep, waarvan zij deel uitmaken en van hun eigen positie t.o.v. deze groep, in het gebied van herkomst enerzijds, in het nieuwe milieu anderzijds. Anders gezegd, deze bewijsvoering heeft slechts geldigheid, wanneer men zich stelt op de grondslagen van de psychologische school in de sociologie en wel in het bijzonder van die tak van deze school, die bijzondere waarde toekende aan de menselijke karaktertrekken en de daarin optredende verschillen als verklaringsgrond voor de bestaande verschillen in maatschappelijk handelen. Nu zou het zeker onjuist zijn de betekenis van de karaktereigenschappen in de zin van de min of meer permanente structuur van de menselijke geest en de verschillen, welke in de distributie van deze karaktereigenschappen tussen de verschillende groepen optreden, als grond van het voor deze groepen kenmerkende handelen te negeren. Aan de andere kant behoef ik hier nauwelijks te betogen, dat het sociologisch onderzoek, vooral ook gedurende de laatste tientallen jaren, steeds duidelijker heeft gedemonstreerd, dat de sociaal-culturele verhoudingen in een bepaalde groep als geheel en de plaats, welke het individu in de groep inneemt, van doorslaggevende invloed zijn op zijn handelen, ook o.a. op zijn economisch handelen. Wanneer we dan

ook een groep van migranten zich ziet gedragen op een wijze, die sterk afwijkt van die van de groep, waaruit zij voortkomen, dan is dit op zich zelf in het geheel nog geen reden om hier te denken aan een verschil in distributie van karaktereigenschappen als gevolg van selectie, laat staan aan erfelijke verschillen.

Gedurende de laatste tientallen jaren is bij onderzoeken in Amerika en ook elders³²⁾ in het bijzonder de nadruk gevallen op ongunstige invloeden, die van de sociaal-culturele verhoudingen, waarin zij als gevolg van de migratie geraken en van de positie, welke zij in het nieuwe milieu innemen, op het gedrag van de migranten kan uitgaan. In het volgende moge ik de aandacht vestigen op enkele verschijnselen, die er toe kunnen leiden, dat onder bepaalde omstandigheden de migranten zich in zeker opzicht gunstig zullen onderscheiden.

In de eerste plaats wil ik hier in het kort herhalen, wat ik elders reeds eerder heb opgemerkt omtrent de invloed, die op de migranten uitgaat van de situatie, die zich voordoet t.a.v. het heersende cultuur-ideaal in het land van herkomst.³³⁾ Onder cultuur-ideaal wil ik verstaan, het geheel van voorstellingen, omtrent de meest juiste geestelijke en materiële levensvormen, die in een bepaalde groep heersend zijn. De met dit cultuur-ideaal verband houdende gevoelens, gedachten en strevingen zijn in hoge mate bepalend voor het handelen van de individuen. Dit geldt ook, wanneer een deel van de groep naar elders migreert, in het bijzonder, wanneer de migranten de mogelijkheid hebben in het nieuwe land min of meer zelfstandig aan dit cultuur-ideaal vorm te geven.

T.a.v. dit cultuur-ideaal nu, kunnen zich in het land van oorsprong in principe twee verschillende situatie voordoen. In de eerste plaats kan het cultuur-ideaal gedurende de periode, waarin de migratie zich voordoet, min of meer statisch zijn; het wordt door de groep als geheel als juist aanvaard en vertoont niet of nauwelijks wijziging. Doet zich deze toestand voor, dan zal de migrantengroep er naar

³²⁾ Interessante mededelingen over ervaringen in dit opzicht met Poolse immigranten in Frankrijk deed Georges Mauco op de algemene vergadering van de International Union for the Scientific Study of Population te Genève, 1949. Zie: Georges Mauco, *The Assimilation of Foreigners in France*, in „Cultural Assimilations of Immigrants”. The Cambridge University Press, 1950.

³³⁾ E. W. Hofstee, *Enige aspecten van bevolking en samenleving in de Drents-Groninger Veenkoloniën*.

streven in het nieuwe land een copie van de cultuur van het oude land tot stand te brengen en dan zullen de wijzigingen zich groten-deels beperken tot een aanpassing van de oude cultuur aan de andere uiterlijke omstandigheden, zoals klimaat, enz. Een dergelijke gang van zaken was in belangrijke mate kenmerkend voor de Spaans-Portugese kolonisatie van Zuid-Amerika. Het cultuur-ideaal in de Iberische landen heeft lang een zeer statisch karakter gedragen en van een drang om nieuwe levensvormen te ontwikkelen is in de Zuid-Amerikaanse landen dan ook nauwelijks sprake geweest. Ook in ons eigen land zijn kolonistengroepen te vinden, die voortkwamen uit delen van onze bevolking, die op het moment van de migratie een sterk statisch cultuur-ideaal vertoonden en die dan ook inderdaad niets nieuws of niets opvallends tot stand brachten.

Geheel anders echter wordt de situatie, wanneer in de groep, waaruit de kolonisten voortkomen, een duidelijke ontwikkeling in de richting van een nieuw cultuur-ideaal valt te constateren. De migranten zullen dit nieuwe cultuur-ideaal met zich meedragen en zij zullen dit in het nieuwe land vlugger en zuiverder vorm kunnen geven dan in het oude land mogelijk is. In het oude land heeft men te maken met wettelijke bepalingen, organisatievormen, zeden, gewoonten, nederzettingvormen, woningen, bedrijfsgebouwen, enz., kortom met een materiële, institutionele en algemeen geestelijke erfenis van het verleden, waarin het oude cultuur-ideaal doorwerkt en die een belemmering vormt voor de vormgeving van het nieuwe cultuurideaal. In het nieuwe land zal een groot deel van deze belemmeringen verdwijnen, niet, omdat de kolonisten naar hun aard zo vooruitstrevend zijn, doch, omdat zij in het zich ontwikkelend cultuur-ideaal geen grondslag meer vinden en niemand ze opnieuw zal willen scheppen. Het nieuwe zal dus snel en onbelemmerd kunnen groeien en het nieuwe land zal het oude land „voor” zijn in de ontwikkeling.

In het oude land zal de ontwikkeling van het nieuwe niet zelden door de nawerking van het oude cultuur-ideaal zo zeer worden belemmerd, dat het nog niet tot volledige ontplooiing is gekomen, als reeds een nog nieuwer ideaal zijn invloed doet gelden. Als gevolg hiervan zal vaak in een gekoloniseerd gebied het cultuur-ideaal van het betreffende tijdvak het zuiverst tot uitdrukking komen.

Het is dit verschijnsel, dat voor een belangrijk gedeelte kan

verklaren, dat kolonisaties, zowel in het binnenland als in het buitenland, die gedurende de laatste eeuwen uitgingen van de bevolking van Noordwest-Europa, naar het oordeel van de tijdgenoten in vele opzichten zo succesvol waren. Zij kwamen immers tot stand in de tijd, dat zich hier het nieuwe cultuur-ideaal ontwikkelde, dat we, wat zijn economische facet betreft, gewend zijn aan te duiden als kapitalistisch en dat we in het algemeen gemakshalve „modern” kunnen noemen. Het is dit moderne cultuur-ideaal, dat de migrantengroepen, die in de eerste plaats de cultuur in de Verenigde Staten hun stempel hebben gegeven — Engelsen, Scandinaviërs, Nederlanders en Duitsers — naar dat nieuwe land hebben overgebracht en dat zich daar zuiverder en sterker ontplooid heeft dan in Europa zelf. In de eerste plaats is men hierbij geneigd te denken aan de „Wirtschaftsgeist”, waarvan Rühl³⁴⁾ reeds opmerkte, dat hij weliswaar in wezen dezelfde is als die in Europa — n.l. de kapitalistische — doch dat deze zich in Amerika onderscheidt „durch seine reinere Ausprägung und schärfere Durchbildung”. Ook op andere levens-terreinen valt dit echter waar te nemen. Een typisch voorbeeld vormt de in Europa gegroeide gedachte van de scheiding van drie staats-machten, die, ondanks de revolutionnaire veranderingen in de staats-inrichting van verschillende West-Europese landen in de Franse tijd, hier nooit volledig is toegepast, doch in diezelfde tijd in de Amerikaanse constitutie haar meest zuivere uitdrukking vond. Dezelfde verschijnselen, die men op grote schaal vindt in Amerika en andere overzeese immigratiegebieden, vindt men in klein formaat terug in verschillende binnenlandse kolonisatiegebieden, bijv. in de Drents-Groninger Veenkoloniën en de Haarlemmermeer. Hierdoor wordt het begrijpelijk, dat, ondanks de weinig gunstige verhoudingen, wat betreft de intellectuele begaafdheid, zoals die uit verschillende metingen blijkt, de bevolking van de Veenkoloniën, wat ondernemingslust en economische prestatie-wil betreft, duidelijk boven de omgeving, met name de bevolking van de Drentse zandgebieden, uitsteekt. Ook hier valt trouwens in andere aspecten van het maatschappelijk leven eveneens de sterke doorwerking van het moderne cultuur-ideaal te constateren.

Kan het ons op deze wijze duidelijk worden, hoe onder bepaalde

³⁴⁾ Alfred Rühl, *Vom Wirtschaftsgeist in Amerika*, Leipzig, 1927, blz. VIII.

omstandigheden juist door de aard der sociaal-culturele verhoudingen in het oude land, het nieuwe land als geheel, in het kader van de tijd gezien, op het oude land in bepaalde opzichten vóór kan geraken, daarnaast zijn er andere, met migratie gepaard gaande verschijnselen, die voor de individuele migrant een prikkel vormen om zich te onderscheiden.

Eén der merkwaardige verschijnselen, die met migratie, in het bijzonder met migratie over een afstand van enige betekenis, gepaard gaat, is, dat de sociale positie van de migrant min of meer onbepaald wordt, dat hij op de maatschappelijke ladder niet meer een stevige sport onder zijn voeten voelt, maar min of meer in de lucht komt te zweven. Vooral zij, die in een kleine stad of op het platteland geboren en getogen zijn, zijn in hun oude milieu op deze maatschappelijke ladder ongeveer vastgenageld. Hun plaats wordt daar slechts in beperkte mate bepaald door hun persoonlijke prestaties op een bepaald moment, doch ze is grotendeels afhankelijk van hun achtergrond. Voor een belangrijk gedeelte is ze afhankelijk van de positie, die hun familie, misschien al generaties lang, in die omgeving heeft ingenomen en hun eigen levensgeschiedenis vanaf de dag van hun geboorte telt mee. Blijvende zaken tellen zwaarder dan tijdelijke; bezit, niet alleen het eigene, maar ook dat van de familie, telt zwaarder dan inkomen, het uiterlijk gedrag legt weinig gewicht in de schaal, omdat iedereen de achtergronden kent.

Stijging op de maatschappelijke ladder is zeer moeilijk, omdat men voor iedereen „de zoon van die en die” en „de jongen, die vroeger dat en dat was”, blijft. Dreigt aan de andere kant door uiterlijke omstandigheden een daling, dan treden plotseling allerlei dingen naar voren om te zorgen, dat er geen te grote ongelukken gebeuren.

Migratie doet echter plotseling de achtergrond grotendeels wegvallen. De migrant moet en kan door eigen persoonlijkheid en eigen prestaties laten zien wat hij waard is, waar hij maatschappelijk thuis hoort. Wie in het oude milieu hoog stond, zal zich in het nieuwe door eigen kracht moeten handhaven, wie in het oude een bescheiden plaats had, krijgt de kans om, ongehinderd door zijn milieu, omhoog te komen. Juist omdat de achtergrond ontbreekt, zal de migrant door uiterlijke kentekenen moeten tonen, waar zijn plaats op de maatschappelijke ladder is. Inkomen wordt voor hem van veel belang, omdat het hem de mogelijkheid geeft uiterlijke tekenen van welvaart

ten toon te spreiden, die er toe moeten bijdragen hem maatschappelijk hoog te doen aanslaan; hij zal neiging vertonen tot "conspicuous consumption". Hij zal een grote economische activiteit vertonen, niet slechts om het benodigde hoge inkomen te verwerven, doch ook, omdat het op zich zelf maatschappelijke prestige verleent. Zijn activiteit zal zich echter niet tot het economische leven beperken. Ook op andere terreinen van het maatschappelijke leven zal hij streven naar leidende posities, die hem prestige geven in zijn nieuwe milieu. Overal zal hij trachten als leider op te treden, in het "society"-leven, in de politiek en het verenigingsleven en waar dan ook.

Het wil mij voorkomen, dat dit zwevende maatschappelijke prestige van de migrant en de wens om dit op een zo hoog mogelijk punt te consolideren, één der voornaamste oorzaken vormt van de dikwijls zo opvallende activiteit van migranten. Duizenden hebben over zee de kans om maatschappelijk te stijgen gevonden, die hun thuis werd ontzegd en zij hebben al hun energie aangewend om deze kans te grijpen.

Niet alleen echter in de overzeese migratie, ook in de binnenlandse migratie is dit verschijnsel van uitermate grote betekenis. M.i. is het één der voornaamste oorzaken van het feit, dat men steeds weer kan constateren, dat het niet in de eerste plaats de oud-ingezetenen, maar de migranten zijn, die optreden als de meest actieven en de voortrekkers, niet alleen in het economische leven, doch in het maatschappelijke leven in het algemeen.³⁵⁾ Een voorwaarde is natuurlijk, dat de immigrant in staat moet zijn zich aan zijn nieuwe milieu in voldoende mate aan te passen. Te grote culturele verschillen tussen

³⁵⁾ Het blijft de grote verdienste van Regeling, dat hij in zijn studie over Wageningen (De stad der tegenstellingen, Wageningen, 1933) heeft laten zien, hoezeer het maatschappelijke leven in een bepaalde gemeenschap door immigranten kan worden overheerst. In meer of mindere mate valt dit verschijnsel, dunkt me, overal, behalve misschien in de allergrootste steden, te constateren. Toen ik in de zomer van 1951 in de Verenigde Staten een congres, gewijd aan „community development” meemaakte, bleek mij, dat deze beweging tot ontwikkeling van de plaatselijke gemeenschappen, voorzover ik het bij die gelegenheid kon nagaan, ook niet in de eerste plaats wordt gedragen door „old-timers”, doch door personen, die op latere leeftijd in de „community” zijn gekomen. Zie ook: Samuel D. Blizzard en M. E. John: „Social participation pattern of husbands and wives, who are migrants in the city” Paper no 1672. Journal Series. Pennsylvania Agricultural Experiment Station. In dit geschrift, dat gebaseerd is op een uitgebreid onderzoek van migranten in Pittsburgh en omgeving, tonen de schrijvers aan, dat zowel de migranten van het platteland als die uit andere Amerikaanse steden een verhoudingsgewijs opvallend groot aantal leidende figuren voor organisaties van allerlei soort opleveren.

het oude en het nieuwe milieu maken het de immigrant onmogelijk om zich in zijn nieuwe milieu werkelijk te doen gelden.

Ik ben mij er van bewust in het voorgaande slechts enkele verschijnselen te hebben genoemd, die van invloed zijn op de wijze, waarop migranten zich in hun nieuwe milieu gedragen. Ze mogen echter voldoende zijn om aan te tonen, dat dit gedrag te begrijpen is, ook zonder dat men aan de migratie als zodanig een selectieve werking behoeft toe te kennen, wat de individuele karaktertrekken betreft.

In het algemeen heeft mijn betoog ten aanzien van de selectieve werking van de migratie een vrij negatief karakter gedragen. Dit betekent niet, dat ik van oordeel zou zijn, dat verder onderzoek op dit gebied niet zeer wenselijk zou zijn. Verschillende conclusies rusten op een smalle basis en soms moest met een hypothese worden volstaan, waar een op grondig onderzoek gebaseerd oordeel noodzakelijk zou zijn. Bovendien, al zou inderdaad van een rechtstreeks verband tussen migratie en selectie feitelijk geen sprake zijn, dat indirect migratie selectief kan werken, valt niet te ontkennen en ook van deze indirecte werking weten we nog veel te weinig. Gezien de betekenis, welke migratie voor ons land in de naaste toekomst zal hebben, is verder onderzoek dus noodzakelijk. Ik hoop echter, dat het voorgaande voor dit verdere onderzoek enige richtlijnen kan opleveren.

VERSLAG VAN DE DISCUSSIE, GEVOLGD OP DE INLEIDING VAN PROF. DR E. W. HOFSTEE

Prof. Den Hollander drukt zijn waardering uit voor het overtuigend en helder betoog van Prof. Hofstee. Spreker acht het eigenlijk onbegrijpelijk, dat in ons land de opvatting van migratie als een selectief proces zich zo lang heeft kunnen handhaven, ook nadat het sociologisch inzicht elders reeds met deze zienswijze had afgerekend.

Al vermeldde inleider met „de begaafden” in dit verband steeds te bedoelen de verstandelijk begaafden, toch wil spr. er nog eens op wijzen, dat iedere discussie over „selectie” de vraag dient te stellen: selectie op wat? Men blijkt zich in beschouwingen ten deze wel zeer te beperken tot verstandelijke gaven, die belangrijk zijn voor het economisch slagen. Er zijn ook andere. Hoe het met een eventuele

selectie of contra-selectie hiervan gaat bij migratie weten wij eerst recht niet. Er is ook wel te veel gegeneraliseerd in de literatuur over deze materie. Iedere migratie heeft haar eigen karakter.

„Ruimtelijke spreiding van levenskansen” noemt Prof. Den Hollander een zeer bruikbaar begrip, maar toch vormt dit naar zijn mening slechts de achtergrond van het proces. Emigratie is een protest, in zekere zin een opstandige daad. Het bestaan van betere mogelijkheden elders, en het weten hiervan, zijn niet genoeg, er moet een spanning bestaan tussen ervaring en verwachting. Beide kunnen veranderen, onafhankelijk of in verband, onder invloed van zeer verschillende factoren. Slechte ervaring veroorzaakt op zichzelf nog geen vertrek, ook propaganda voor emigratie heeft dit niet altijd ten gevolge, en is gewoonlijk minder effectief dan b.v. brieven van reeds vertrokken familieleden en vrienden, waardoor men blijkbaar de mogelijkheden elders op zichzelf betreft en het eigen verwachtingsniveau wijzigt.

Mevrouw Verwey—Jonker heeft zich afgevraagd of er in het algemeen niet te grote nadruk wordt gelegd op erfelijke eigenschappen. Daarbij wordt volgens spreekster dan verwaarloosd het feit, dat nieuwe omgevingen ook geheel nieuwe kwaliteiten bij mensen naar voren kunnen brengen. Men ziet dit b.v. bij dwangmigraties, waar van selectie geen sprake is, en waar ook geen verspreiding plaats heeft naar levenskansen. In vluchtelingenkampen komen vaak als leiders mensen naar voren, die vroeger nooit leiderskwaliteiten vertoonden. Vooral de tweede generatie van vluchtelingen slaagt dikwijls bijzonder goed. Men constateert dit b.v. bij de Russen, die na 1918 naar Parijs kwamen. Ook bij een begaafdheidsonderzoek in Niedersachsen bleek, dat de kinderen van de vluchtelingen goede prestaties leverden.

Volgens Dr Kortlandt vindt het betoog van Prof. Hofstee steun in overwegingen ontleend aan de genetica. Spr. verduidelijkt dit met een hypothetisch voorbeeld. Stel, dat men de beschikking heeft over een bevolkingsgroep met een aangeboren (d.w.z. erfelijk) i.q. van 100, daarbij tevens aannemende, dat binnen deze groep generlei huwelijksbeperkingen bestaan in verband met rang of stand (een zgn. panmictic unit). Stel vervolgens, dat alle personen met een hoog i.q. b.v. 130, uit deze groep worden geïsoleerd en genoopt onderling met elkaar te huwen. Het gemiddelde aangeboren i.q.

van hun kinderen zal dan niet 130 bedragen, maar aanmerkelijk lager zijn, misschien 101 of 102. Dit voorbeeld illustreert volgens spr., dat een selectie naar aangeboren en erfelijke eigenschappen pas een duidelijk merkbaar effect kan sorteren, als de selectie bij een zeer lange reeks van generaties achtereen consequent wordt voortgezet. Dit geschiedt echter juist niet bij de lange-afstands migratie, die immers bestaat uit een overtocht, die slechts éénmaal plaats vindt. Er is dus geen reden voor de bezorgdheid, dat de selectie bij de emigratie een ongunstige invloed van enig belang zal uitoefenen op de aangeboren hoedanigheden van ons volk, nog afgezien van het feit, dat de erfelijke component in de intelligentie niet exact kan worden bepaald.

Spreker merkt vervolgens op, dat de inleider zich in zijn beschouwingen tot de manlijke emigranten heeft beperkt. Met het oog op eventuele selectie naar aangeboren eigenschappen zal men zich evenzeer moeten afvragen, welke eigenschappen de vrouwen hebben, die de manlijke emigranten vergezellen.

Inleider heeft gesproken over de intellectuele begaafdheid van de emigranten, maar dit is ook volgens Prof. Fahrenfort toch niet de enige factor, die het slagen beïnvloedt. Mensen met veel doorzettingsvermogen, de „kloeken”, zoals Steinmetz ze noemde, hebben wellicht betere kansen dan de intelligenten, die over minder kracht beschikken. Spr.'s ervaring bij het onderwijs heeft hem geleerd, dat de ijverige doorzetters het dikwijls verder brengen dan de meer-intelligenten. Hij geeft echter toe, dat deze eigenschappen moeilijk meetbaar zijn.

De inleider sprak voorts over de verwerkelijking van een cultuur-ideaal, dat emigranten voor ogen zou staan. Prof. Fahrenfort kan zich moeilijk voorstellen, wat hiermee bedoeld wordt. Landarbeiders, die emigreren, willen in een betere materiële positie komen. Maar wat voor een ideaal zouden ze nastreven? De Hindoes, die zich als koelies lieten werven voor de plantages in Zuid-Amerika, zijn erin geslaagd daar economisch omhoog te komen, maar van een cultuur-ideaal dat ze nastreefden, is spr. niets bekend.

Prof. Hofstee meende, dat het percentage emigranten, dat behoort tot de intellectuelen en de beroepen met „witte boordjes”, 30 % zou bedragen, en dat dit percentage ongeveer hetzelfde is als dat in de gehele bevolking.

De heer Petersen brengt daartegen in, dat dit percentage wel juist is voor de na-oorlogse emigratie, maar dat het misschien te laag zal zijn voor de toekomstige emigratie. Een groot deel van de emigranten is door faciliteiten van de Nederlandse regering naar Canada of Australië gegaan, en dit waren meest boeren of geschoolde arbeiders. De vrije emigratie naar Zuid-Afrika en Indonesië b.v. en Zuid-Amerika is echter pas sinds kort begonnen, en men kan verwachten, dat bijna al deze emigranten intellectuelen of in ieder geval geschoolde arbeiders zullen zijn.

Ook vraagt spr. of het realistisch is te zeggen, dat deze mensen niet werkelijk tot de emigranten gerekend kunnen worden; men mag toch verwachten, dat ze het grootste deel van hun werkzame jaren buiten Nederland zullen wonen.

De heer Van Hessen merkt op, dat het voor een goed begrip van emigratie nodig is niet enkel te letten op mensen, die emigreren, maar ook op diegenen, die zouden willen emigreren, dus op emigratie in ruimere zin, ook als sociaal-psychologisch verschijnsel. Verwezen zou hierbij misschien moeten worden naar verschillen hieromtrent bij arbeiders en midden-groepen, voor wie dit verschijnsel geheel verschillende betekenissen kan hebben. Wanneer bij mensen uit beide groepen plannen tot emigratie bestaan, zou het volgens spr. wel kunnen zijn, dat het bij de ene groep meer tot realisatie ervan komt dan bij de andere, hij meent iets dergelijks wel eens te hebben waargenomen.

Ook wil spr. er nog even op wijzen, dat de statistiek vooral kritisch gebruikt moet worden, immers wie zich daar als ongeschoolde arbeider opgeeft kan heel best uit een zeer goed middenstandsmilieu komen.

Prof. Kruijt is zeer dankbaar voor de rede van Prof. Hofstee, die hij met grote instemming heeft aangehoord. De inleider heeft weer een belangrijke bijdrage geleverd voor het langdurige proces der overwinning op enige kinderziekten der sociologie: biologisme en psychologisme, wat natuurlijk niet betekent, dat voortaan geen biologische of psychologische gezichtspunten t.a.v. de migratie zouden kunnen worden gebruikt.

De theorie van het cultuur-ideaal is door en door sociologisch en z.i. zeer vruchtbaar. Wanneer spr. dan toch enige opmerkingen wil maken is het om op enige oneffenheden en onzekerheden te wijzen.

1. Inleider heeft zelf in het eerste deel van zijn betoog gewezen op het feit, dat afwijkers eerder wegtrekken, omdat zij door hun afwijking van het normale peripheer komen te staan. Zulk een afwijking nu kan biologisch zijn, inleider gaf zelf het voorbeeld van roodharigen. Wellicht zullen toch afwijkingen in het cultuur-ideaal overwegen. Spr. noemt er één, die bij de migratie een zeer belangrijke rol speelt en waarover vandaag nog niets gezegd is: afwijking in godsdienst. Uit van Hinte's boek „Nederlanders in Amerika” en uit Prakke's geschriftje „Drente in Michigan” weten wij o.a., dat het aantal emigranten onder de „afgescheidenen” vroeger relatief veel groter was dan bij andere confessies en ook nu leveren de Nederlandse confessies relatief ongelijke bijdragen tot de emigratie.

2. Prof. Hofstee onderscheidde een statisch en een dynamisch cultuur-ideaal, en gaf als voorbeeld van het eerste: de Spaanse emigratie na 1492. Bij de emigratie van dit volk overheersten volgens spreker twee zeer tegenstrijdige motieven: bekeringsijver en winzucht. Het eerste motief was inderdaad een typische trek van de statische Spaanse cultuur; maar was het tweede, bij vele Conquistadores overheersend, niet een doorbraak van deze statische cultuur, dat in Spanje zelf niet uitgeleefd kon worden?

3. Prof. Fahrenfort noemde Hindoe emigranten, die zich elders succesvol als handelaar vestigden. Er zijn vele volken van allerlei ras en godsdienst, die hetzelfde vertonen: Chinezen, Maleiers, Syriërs, Joden, Arabieren, Parsi, Grieken, Armeniërs, Nederlanders, Engelsen enz. Is het daarbij vaak voorkomende succes niet ten dele het gevolg van het „heilig moeten”, ook bij andere emigranten dan handelaars? Men heeft alle bruggen achter zich afgebroken, kan niet meer terugvallen op familie of dorp en moet wel aanpakken op straffe van ondergang.

4. Inleider merkte terecht op, dat de vroeger gebruikte verbale tests niet milieuvrij zijn, zijn de latere, zoals de Rohrschach-tests dit wel voor 100 %? Indien niet, is het dan niet beter, en hier sluit spr. aan bij de opmerking van Prof. Den Hollander, het woord „begaafd”, dat samenhangt met aanleg en overerving niet te gebruiken? In de syllabus was ergens door een drukfout het woord „beschaafd” gebruikt en inleider heeft dit gecorrigeerd, maar was dit abusievelijk gebruikte woord, wanneer wij over het bezwaar van de 19e eeuwse bijklank heenstappen, feitelijk niet beter? Strikt genomen immers

gaat het om de graad van ontwikkeling, scholing, beschaving, niet om de toch niet volledig te meten aanleg, al speelt deze natuurlijk een belangrijke rol.

Prof. Hofstee kwam in zijn causerie tot de conclusie, dat, gezien de huidige opbouw van de emigrantengroep, een selectie als gevolg van de overzeese migratie uit Nederland, althans een selectie naar intellectuele begaafdheid, voor zover dit thans valt na te gaan, niet behoeft te worden gevreesd.

Mr Halfman betwijfelt echter of het cijfermateriaal, dat gebruikt werd voor het opbouwen van deze conclusie, in deze wel als maatgevend kan worden beschouwd. Wanneer wij nagaan, dat de emigratie van al dan niet geschoolde arbeiders, landbouwers en dergelijke niet alleen weinig hindernis in de weg wordt gelegd, maar zelfs wordt aangemoedigd, doch dat aan de andere kant de emigratie van intellectuelen in overzeese landen door allerlei maatregelen niet alleen wordt bemoeilijkt, maar zelfs praktisch onmogelijk gemaakt, dan rijst bij spr. de vraag of de conclusie van inleider inderdaad voldoende gefundeerd is. Intellectuelen trachten nu als portier, landarbeider enz. naar het buitenland te gaan. Als de mogelijkheden voor hen groter waren, dan zouden zeer waarschijnlijk veel meer intellectuelen emigreren. Spr. vraagt zich af of inleider hiermee wel voldoende rekening heeft gehouden.

De heer Ras merkt op, dat uit brieven en artikelen van vele emigranten blijkt, dat in vele gevallen, vooral de eerste jaren, zeer zware eisen in lichamelijk opzicht aan hen worden gesteld. Is er, zo vraagt spr., bij selectie ook rekening gehouden met lichamelijke factoren t.a.v. de emigranten, en zijn er ook onderzoeken in deze richting gedaan?

Dr Glastra van Loon vraagt aan inleider, of men niet een onderscheid moet maken tussen de meer individuele, vrije emigratie in normale tijden, en die in na-oorlogse perioden of in tijden van algemene verarming door andere oorzaken, wanneer een massale en vaak van overheidswege gestimuleerde en gereguleerde landverhuizing ontstaat.

Spr. meent, dat bij de eerste vorm eerder de individueel-psychologische eigenschappen een belangrijke rol zullen spelen, zoowel bij de onrustiger naar verandering hakende Sanguinen en Cholerikers, als bij de krachtige evenwichtiger Gepassioneerden. Ook in normale

tijden treft men naast deze nogal eens licht pathologische neurotici aan, die vooral ook door het avontuur en de emotie der verandering worden gelokt. Deze tevens in hun levensloop en gedragingen sterk van elkaar verschillende typen zag spr. ook onder hen die hun carrière in Indië zochten, al zijn deze zeker niet geheel gelijk te stellen met de voorgoed het vaderland verlatende landverhuizers.

Is ook de emigratiedrang van de Friezen vroeger en nu behalve aan slechte sociale omstandigheden en toekomstverwachtingen, die echter ook elders in ons land werken, niet goeddeels aan hun bijzondere volksaard toe te schrijven?

Vervolgens zegt Dr Glastra van Loon, dat een statistisch onderzoek, hoe belangrijke gegevens er ook uit kunnen worden verzameld, nooit recht zal doen wedervaren aan de individuele varianten, die immers opgaan in de massa, zoals b.v. een in normale tijden onbekende figuur, die uit hoofde van grote geestdrift en overtuigingskracht vaak als leider van een godsdienstige of humaan-idealistische groep gelijkgezinden wegtrekt. Misschien is de grote bekendheid, die deze leider kreeg mede oorzaak van de mening, dat juist de besten emigreren.

Tenslotte merkt spreker nog op, dat b.v. bij de huidige migratie, waarbij die van landbouwers en "skilled labour" vooral wordt aangemoedigd, het percentage der intellectuelen lager zal zijn dan in normale tijden, evenals dat der geestelijk minder begaafden, die de immigratielanden door een geneeskundige en psychiatrische keuring samen met de weinig stabiele en weerstandskrachtige neurotici trachten te weren. Terwijl daartegenover velen, die anders aan hun geboortegrond gebonden zouden blijven tot emigratie worden bewogen door deze propaganda van bovenaf en uit eigen kring, (vrees voor oorlog). Omtrent de relatieve frequentie dezer verschillende typen onder de emigranten is nog weinig bekend. Is het daarom niet gewenst, dat naast de sociale ook de individueel- of groeps-psychologische factoren, die tot emigratie leiden in het onderzoek worden betrokken?

Het is Prof. Boeke opgevallen, dat de inleider niet de ervaringen opgedaan met emigratie naar de voormalige koloniën van Nederland in zijn betoog heeft betrokken. Niet alleen omdat dit materiaal, dat zich over tientallen jaren uitstrekt, belangrijke vergelijkingsmogelijkheden verschaft — ook waar afwijkingen zijn aan te

wijzen — maar ook omdat spr. de indruk heeft, dat de door inleider behandelde emigratie ten dele voor die naar de overzeese gebieden in de plaats is gekomen. Is die indruk juist dan zou vergelijking zeer zeker vruchtbaar zijn.

ANTWOORD VAN DE INLEIDER Prof. Dr E. W. HOFSTEE

De inleider begint met de algemene opmerking, dat veel van hetgeen door de debaters naar voren is gebracht, door hemzelf bij het opstellen van zijn inleiding ook is overwogen, doch, dat gezien de beschikbare tijd, hieraan weinig aandacht kon worden geschonken, zodat men dikwijls het resultaat van deze overwegingen slechts kan terugvinden in een bepaalde zinswending of in een enkel woord. Wat de opmerkingen van Prof. Den Hollander betreft, inleider is het natuurlijk met deze volkomen eens, dat begaafdheid een zeer gecompliceerd begrip is, en dat verstandelijke begaafdheid hiervan maar een facet is; hij heeft hierop trouwens in zijn inleiding ook duidelijk gewezen. Verstandelijke begaafdheid is echter het enige facet van de algemene begaafdheid, waarover we voldoende bruikbare gegevens bezitten, terwijl wel vast staat, dat deze verstandelijke begaafdheid voor het maatschappelijk welslagen van zeer grote betekenis is. Overigens legde een enkele der geciteerde onderzoekers ruimere criteria aan dan alleen de intellectuele begaafdheid (Sanford) en kwam tot dezelfde resultaten.

De spanning tussen ervaring en verwachting, waarover Prof. Den Hollander sprak, moet, althans bij vrije migratie, inderdaad aanwezig zijn. Men wordt niet verplaatst, men verplaatst zich. Inleider heeft erop gewezen, dat om voor een mogelijke migratie betekenis te kunnen hebben, de kansen — eventueel vermeende kansen — elders bekend moeten zijn. De eventuele migrant moet hiervan een beeld hebben. Is dit beeld gunstig, dan ontstaat reeds de spanning tussen ervaring en verwachting. Hierbij kan worden opgemerkt, dat dit beeld — de verwachtingen — de ervaringen kleurt; de eventuele goede verwachtingen, die men omtrent de kansen elders heeft, hebben ten gevolge, dat men de eigen toestand als onbevredigend gaat zien. Dat door allerlei oorzaken het beeld van ervaringen en verwachtingen en daardoor de drang tot migratie zich kan wijzigen,

kan natuurlijk moeilijk worden ontkend. Dat uit invloeden van diverse aard, die op deze migratiedrang inwerken, uiteindelijk een resultante voortvloeit, die duidelijk wijst in de richting van een overheersende betekenis van de ruimtelijke spreiding van de levenskansen, kan evenmin worden ontkend.

Inleider is Mevrouw Verwey-Jonker dankbaar voor haar mededelingen. Hij kan zich echter niet goed voorstellen, hoe zij zich het ontstaan van nieuwe eigenschappen denkt, anders dan door de reactie op het nieuwe milieu. Doet men dit niet en sluit men, zoals Mevrouw Verwey doet, in verband met het feit, dat het hier gaat om dwangmigratie, selectie uit, dan zou men terecht komen bij Steinmetz' hypothese van de psychische mutatie, die inleider moeilijk aanvaardbaar acht.

De opmerkingen van Dr Kortlandt geven een bevestiging van- en een aanvulling op het gezegde; inderdaad is het van belang zich bij vraagstukken als deze van de biologische achtergrond bewust te blijven.

Naar aanleiding van de opmerkingen van Prof. Fahrenfort zegt inleider, dat hij geen ogenblik heeft ontkend, dat naast intellectuele begaafdheid andere eigenschappen voor het slagen van immigranten van belang zijn. Te meten echter valt de „kloekheid”, zoals Prof. Fahrenfort zelf toegeeft, moeilijk of niet, terwijl ook op andere gronden niet valt aan te tonen, dat bij migratie selectie naar deze kloekheid plaats vindt.

Wat het begrip cultuur-ideaal betreft, Prof. Fahrenfort heeft dit blijkbaar anders geïnterpreteerd, dan inleider heeft bedoeld. Zoals uit de gegeven definitie volgt, is het een volkomen neutraal begrip, dat dus geen waardeoordeel inhoudt; het is evenzeer van toepassing op koelies als op intellectuelen.

De argumenten van de heer Petersen hebben inleider er niet van overtuigd, dat in de toekomst de Nederlandse emigranten een sterkere selectie in de richting van intellectuele begaafdheid zullen vertonen dan thans. Het is niet alleen de vraag of zich in de toekomst misschien in het buitenland voor Nederlandse intellectuelen kansen zullen voordoen, doch ook of zij in Nederland kansen zullen vinden. Wat het laatste betreft, lijkt in Nederland de situatie voorlopig niet ongunstig, met uitzondering misschien van die voor landbouw-ingenieurs. Juist ten aanzien van de hogere intellectuele functies toont de nationale naijver van de minder ontwikkelde landen zich

het sterkst. De deskundigen, die in het kader van de technische bijstand worden uitgezonden, blijven meestal slechts zeer kort als adviseurs in deze minder ontwikkelde landen werkzaam. Waar in de inleiding sprake was van hoger gequalificeerden, die niet tot de eigenlijke emigranten kunnen worden gerekend, heeft inleider echter in de eerste plaats gedacht aan employé's van grote ondernemingen, die als vertegenwoordiger in het buitenland optreden. Juist door de aard van hun functie blijven deze nationaal en cultureel sterk met Nederland verbonden, terwijl zij meestal te zijner tijd met hun kinderen terugkeren.

Over de interessante opmerkingen van de heer Van Hessen kan inleider weinig zeggen. Over persoonlijke ervaringen in dit opzicht beschikt hij niet, terwijl voor een gefundeerd oordeel over deze aangelegenheid een uitgebreid statistisch onderzoek nodig zou zijn.

Naar aanleiding van het door Prof. Kruijt te berde gebrachte, merkt inleider het volgende op.

1. Inleider heeft er, sprekende over de theorie van Stouffer, uitdrukkelijk op gewezen, dat men, wanneer men spreekt over „levenskansen” niet slechts moet denken aan levenskansen in economische zin, ook al spelen deze in de migratie een belangrijke rol. Aan de ontplooiingsmogelijkheden voor het geestelijk leven, met name het religieuze leven, dient men hierbij dus wel degelijk aandacht te schenken. Ook in de binnenlandse migratie spelen religieuze verhoudingen bij de verplaatsing een rol. Men denke b.v. aan de religieuze „zuivering”, die zich ten gevolge van migratie volgens Doorenbos in Opheusden voordoet.

2. Inleider betwijfelt of de Conquistadores blijk gaven van een afwijkend cultuur-ideaal. Past niet hun wijze van optreden geheel in het prae-kapitalistische cultuur-ideaal, in tegenstelling tot het optreden van de Nederlandse en Engelse Oost-Indische compagnieën, die een typisch vroeg-kapitalistisch karakter dragen?

3. Inleider heeft, zij het in wat andere woorden, gewezen op dit heilige moeten, toen hij naar voren bracht, dat door het feit van de migratie de positie van de migrant op de maatschappelijke ladder zwevend wordt, en dat hij in het nieuwe land zich door eigen kracht zal moeten handhaven.

4. Over het al dan niet milieu-vrij zijn van tests valt dagen te praten. Inleider meent, dat geheel milieu-vrije tests niet bestaan.

Aan de andere kant hebben verschillende onderzoeken, in het bijzonder van Amerikaanse zijde, hem er wel van overtuigd, dat de verschillen, welke b.v. te voorschijn komen ten aanzien van de test-resultaten van de stads- en plattelandsbevolking zeker slechts voor een deel aan milieu-invloeden zijn toe te schrijven.

Het is inleider niet geheel duidelijk, waarin het betoog van de heer Halffman van het zijne verschilt. Op de belemmeringen, welke taal, diploma's en nationale trots vormen voor migratie, heeft hij duidelijk gewezen.

De heer Ras moet inleider tot zijn spijt antwoorden, dat hem van onderzoeken op het betreffende gebied niets bekend is.

De heer Glastra van Loon brengt opnieuw de gedachte naar voren, dat migranten zich wel degelijk zouden kenmerken door bijzondere — erfelijke? — geestelijke eigenschappen, zonder hiervoor echter nieuwe argumenten naar voren te brengen. Het voorbeeld van de Friezen lijkt inleider weinig overtuigend, omdat hier de betekenis van de ruimtelijke spreiding van levenskansen als factor in de migratie wel zeer duidelijk spreekt. De Friezen moesten wel migreren, omdat Friesland onvoldoende mogelijkheden bood. Overigens heeft inleider aan het slot van de lezing duidelijk doen uitkomen, dat onze kennis t.a.v. deze vraagstukken zeker nog niet voldoende is, en verder onderzoek naar de individuele eigenschappen van de migranten zal dus zeker wenselijk zijn.

Prof. Boeke antwoordt inleider dat hij Indonesië met opzet buiten beschouwing heeft gelaten, omdat wij in Indonesië een bijzondere staatkundige positie innamen, de taalbarrière bij de migratie naar Indonesië feitelijk niet bestond, en omdat de trek naar Indonesië maar voor een zeer gering gedeelte permanente migratie was. Wat het laatste betreft moge nog worden opgemerkt, dat inleider bij een vroegere studie is gebleken, dat Nederland t.o.v. Indonesië vrijwel steeds een immigratieoverschot heeft gehad. De oorzaak hiervan dient men te zoeken in het feit, dat de emigranten meestal jonge mensen waren, die t.z.t. met kinderen naar Nederland terugkeerden.

In dit verband merkt inleider t.a.v. het door de heer Petersen naar voren gebrachte nog op, dat in tegenstelling met de huidige migratie, de emigratie naar Indonesië wel een sterke selectie naar intellectuele begaafdheid meebracht.